

Lietuvos ir Nyderlandų šeimos politikos priemonių ir jų prieinamumo lyginamoji analizė

Gintarė Marcinkevičiūtė, Aistė Balžekienė

*Kauno technologijos universitetas
K. Donelaičio g. 20, LT-44239 Kaunas*

crossref <http://dx.doi.org/10.5755/j01.ppaa.13.1.6495>

***Anotacija.** Straipsnyje siekiama palyginti Lietuvos ir Nyderlandų socialinės politikos priemonės, skirtas šeimai, ir ištirti jų prieinamumą. Pristatomi tyrimo rezultatai, kurio metu atlikti interviu su Lietuvos ir Nyderlandų ekspertais, formuojančiais šeimos politiką, specialistais, suteikiančiais paslaugas šeimoms, ir pačiomis šeimomis. Remiantis Nyderlandų patirtimi šeimos politikos srityje, siekiama pateikti pagrįstas rekomendacijas šeimos politikos priemonių prieinamumui gerinti. Tyrimo rezultatai parodė, kad Lietuvoje šeimos politika ir jos priemonės pirmiausia orientuojamos į socialinės rizikos šeimas, politikos priemonių kūrimas yra fragmentiškas, priemonės teikiamos kategoriniu principu, o tarpinstitucinis bendradarbiavimas yra neišplėtotas. Nyderlanduose paramos šeimai priemonės orientuotos į visas šeimas, tarpinstitucinis bendradarbiavimas teikiant šeimos politikos priemones yra glaudus ir ilgametis, paslaugos dažniausiai yra savanoriškos. Pagrindinis akcentas tobulinant šeimos politiką Lietuvoje turėtų būti skiriamas palaikomųjų priemonių kūrimui ir prieinamumui.*

Raktažodžiai: *šeimos politika, šeima, šeimos politikos priemonės, Lietuva, Nyderlandai.*

Keywords: *family policy, family, the accessibility of family policy, Lithuania, The Netherlands.*

Įvadas

Šeimos gerovė, socialinis saugumas ir stabilumas priklauso nuo egzistuojančių šeimos politikos priemonių, kurios priklauso nuo valstybėse egzistuojančių socialinės apsaugos principų. Visuomenės visoje Europoje susiduria su sunkumais, didėja spaudimas šeimoms, auginančioms vaikus. Šį spaudimą galima atpažinti įvairiose gyvenimo srityse: derinant šeimos ir darbo išsipareigojimus, esant galimybėms pasirinkti vaikų priežiūros įstaigas ir paslaugas, įgyvendinant lyčių lygybės principą, esant galimybėms gauti palaikymą iš bendruomenės. Vyraujantis visuomenės požiūris į šeimas daro įtaką pagalbos teikimo tradicijai skirtingose valstybėse. Išsiskiria tik

keletas valstybių, kurios panaudojusias įvairias priemones sėkmingiau susidoroja su globaliomis problemomis. Vykdam šeimoms politiką, kuriant palankią aplinkos šeimai strategiją ir įgyvendinant priemones reikia palaikyti šeimos institutą. Siekiant sudaryti efektyvią paramos sistemą visoms šeimoms, kuri skatintų visapusišką funkcionavimą, svarbu atpažinti priemonių sistemą ir galimybes pasinaudoti priemonėmis.

Tyrimo problema ir aktualumas. Dažniausiai mokslinėje literatūroje analizuojamos socialinės politikos priemonės, skirtos socialinės rizikos šeimoms. Tačiau mažai kalbama apie vidutines ar žemesnes pajamas gaunančias šeimas, auginančias vaikus, kurioms reikalingos šeimos politikos priemonės. Todėl šiame straipsnyje siekiama atskleisti tas šeimos politikos priemones, kurios yra prieinamos visoms šeimoms.

Taip pat mokslinėje literatūroje, analizuojančioje šeimos politiką Lietuvoje, retai pasitaiko lyginimo su kitomis šalimis. Šiame tyrime Nyderlandų atvejis pasirinktas tikslingai, kaip gerosios praktikos pavyzdys. Šalių plotas yra panašus, tačiau gyventojų skaičius Nyderlanduose yra 5,6 kartus didesnis [13, 18]. Nepaisant to, Nyderlanduose formaliomis vaikų priežiūros paslaugomis pasinaudojo 60 proc. visų šeimų [5], o Lietuvoje šeimos politikos suteikiamomis priemonėmis dažniausiai naudojasi vaikai iš socialinės rizikos šeimų. Šalies populiacija, vaikų skaičius ir vaikų priežiūros paslaugų rodikliai skatina išsamiau analizuoti šeimos politikos priemones ir jų prieinamumą. Galimybės pasinaudoti šeimos politikos priemonėmis daro įtaką šeimos gerovei, rizikos lygmeniui ir socialinės atskirties matmenims.

Straipsnio *tikslas* – išanalizuoti šeimos politikos priemones ir jų prieinamumą vidutines pajamas gaunančioms šeimoms Lietuvoje ir Nyderlanduose. *Tyrimo objektas* – šeimos politikos priemonės. Atsižvelgdamos į tai, autorės kelia tokius uždavinius:

- 1) identifikuoti šeimos politikos principus bei priemonių struktūrą Lietuvoje ir Nyderlanduose;
- 2) ištirti šeimos politikos priemonių prieinamumą remiantis ekspertiniais vertinimais ir šeimų patirtimis.

Tyrimo metodai. Lyginamoji Lietuvos ir Nyderlandų šeimos politikos priemonių ir jų prieinamumo analizė atlikta remiantis mokslinės literatūros analize ir pusiau struktūruotais interviu su ekspertais, formuojančiais socialinę politiką. Informantai, dalyvavę tyrime, buvo iš Lietuvos ir Nyderlandų savivaldybių, nevyriausybinų organizacijų ir vidutines pajamas gaunančių šeimų.

Šeimos politikos samprata ir priemonės

Šeimos politikos teorinius aspektus tyrinėjo tiek užsienio, tiek Lietuvos autoriai. Gauthier [9], McDonald [14] ir Nayer [16] plačiąja prasme aptarė šeimos politikos modelius, jų struktūrą, suformulavo galimas šeimos politikos priemones ir jų tarpusavio santykius. Richardson [22] analizavo, kokią įtaką šeimos politikos paslaugų prieinamumui ir spektrui turi projektinė veikla. Guogis [10], Reingardė ir kt. [21], Bitinas ir kt. [3], Stankūnienė ir kt. [24], Jančaitytė [11] analizavo demografinės tendencijas, socialinės politikos ir šeimos politikos sampratą bei paskirtį. Taip pat tyrė paslaugų efektyvumą socialinės rizikos šeimoms. Kaip minėta įvade, trūksta šeimos

politikos priemonių prieinamumo vidutinėms šeimoms analizės, taip pat retai pasitaiko lyginamoji kelių šalių šeimos politikos analizė.

Šeimos politikos principai įvairiose valstybėse skiriasi dėl egzistuojančių įvairių gerovės valstybės modelių. Gerovės valstybė suprantama kaip valstybės įsipareigojimai kiekvienam piliečiui, kurie užtikrina orų pragyvenimą, suteikiamą per socialinę ir sveikatos apsaugą, įvairias socialines paslaugas, darbo rinkos ir švietimo politiką [1]. Esping ir Andersen skiria tris teorinius valstybės gerovės modelius: socialdemokratinį, konservatyvų-korporatyvinį ir liberalųjį [1].

Verta pažymėti, jog nė vienoje valstybėje neišsiskiria grynasis valstybės gerovės modelis. Galima atpažinti visų gerovės valstybių principus ar vieno modelio didesnę raišką. Guogis [10, p. 27] pažymi, kad Lietuvos valstybės gerovės modeliui būdinga konservatyvaus-korporatyvinio valstybės gerovės modelio bruožai. Tačiau pasikeitus politiniam elitui šis modelis pastaruoju metu labiau pritaikomas liberaliam valstybės modeliui su tam tikromis socialdemokratinio modelio apraiškomis. Liberaliojo valstybės gerovės modelio aspektai Lietuvoje reiškiasi per privačius kaupiamuosius fondus (pensijų, sveikatos draudimo, draudimas nuo rizikos faktorių) [4]. Lietuvos valstybės gerovės modelis keičiasi, sudėtinga atpažinti, kokiais principais jis remiasi tam tikroje socialinės politikos srityje. Tokio pobūdžio socialinė politika būdinga daugeliui Rytų Europos šalių.

Nyderlandų valstybės modelis ir socialinė sistema mokslinėje literatūroje įvardijama kaip „Nyderlandų stebuklas“ [7]. Oorschot [19, p. 58] pažymi, jog Nyderlandų valstybės gerovės modelis vadinamas hibridiniu, nes turi konservatyvaus-korporatyvinio ir socialdemokratinio modelių bruožų. Pastaruoju metu reiškiasi ir liberalaus modelio aspektai. Socialdemokratinio modelio bruožai reiškiasi įgyvendinant universalumo principą, kai socialinės apsaugos priemonės yra skirtos visiems piliečiams. Liberaliojo modelio aspektai reiškiasi valstybei skatinant, kad patys piliečiai prisiimtų daugiau atsakomybės už savo pačių gyvenimus. Vaikų priežiūros paslaugos yra iš dalies mokamos visiems, o paslaugas galima pasirinkti iš privataus arba valstybinio sektoriaus [19]. Šeimos politika taip pat atspindi valstybės gerovės modelius, nes yra kuriama pagal skirtingus principus. Toliau bus lyginamos šeimos politikos priemonės bei jų teikimo principai Lietuvoje ir Nyderlanduose.

Šeimos politikos priemonių kūrimas ir įgyvendinimas priklauso nuo valstybės tradicijų ir kultūros. Šeimai palankios aplinkos kūrimas apima socialinę politiką, įstatyminę bazę, švietimą, sveikatos apsaugą ir visuomenės nuostatas [15]. Navaitis [17] teigia, jog šeimai skirtos paslaugos ir paramos sistema turi padėti ir skatinti šeimos funkcionavimą.

Lietuvoje nacionaliniame susitarime dėl šeimai palankios aplinkos kūrimo skatinama sudaryti sąlygas įgyvendinti šeimos funkcijas, plėsti šeimoms skirtų paslaugų infrastruktūrą ir suteikti stabilesnę finansinę apsaugą šeimoms [15]. Jančaitytė daktaro disertacijoje „Šeimos politikos formavimas Lietuvoje“ [11, p. 46] pažymi, jog šeimos politikos priemonės turi būti orientuotos į lyčių lygybės principo įgyvendinimą, palankios aplinkos kūrimą ir šeimos politikos priemonių prieinamumą, paprastumą, kokybę ir atitinkamą pasiūlą.

Lietuvos šeimos politikos priemonės remiasi įstatyminės bazės sukūrimu, socialinėmis paslaugomis ir pinigine parama [24]. Nyderlanduose šeimos politika suvokiama pirmiausia kaip dėmesio skyrimas vaikų poreikiams ir tėvystės įgūdžių ugdymas [8]. Šeimos politika Nyderlanduose įgyvendinama suteikiant vaiko auginimo atostogas ir derinant šeimos ir darbo įsipareigojimus. Investavimas į šeimas suprantamas suteikiant finansinį šeimų stabilumą, mokesčių lengvatas ir pinigines išmokas vaikams. Šeimų, auginančių vaikus, palaikymas įgyvendinamas steigiant Jaunimo ir šeimos centrus [23].

Galima išskirti kelis pagrindinius dalykus, kurie būdingi Lietuvos ir Nyderlandų šeimos politikos priemonėms. Tai pinigine parama šeimoms ir motinystės, tėvystės ir vaiko auginimo atostogos, kurios reglamentuojami įstatyminėje bazėje. Šios dvi priemonės priskiriamos *passyvių* priemonių kategorijai. Antrajai priemonių sistemai galima priskirti *aktyvias* šeimos politikos priemones: šeimos ir darbo įsipareigojimų derinimą ir vaiko priežiūros paslaugų infrastruktūrą.

Remiantis Gauthier [9] išskirtu šeimos politikos apibrėžimu, galima teigti, jog Lietuvos šeimos paramos priemonės atitinka siaurąjį apibrėžimą, nes pinigines priemonės, pašalpos, lengvatos yra skirtos šeimoms, patiriančioms sunkumų, ir vienišioms asmenims, auginantiems vaikus. Piniginės priemonės yra skirtos ir prieinamos rizikos ar skurstančioms šeimoms. Taip pat teisinėje bazėje nėra kalbama apie lyčių lygybės principo realizavimą. Įgyvendinant lyčių lygybės principą, galima išvelgti pirmuosius bandymus: suteikiamas mėnuo tėvystės atostogų ir galimybė pasirinkti, ar moteris, ar vyras pasinaudos vaiko priežiūros atostogomis.

Knijn ir Saraceno [12, p. 447] pažymi, jog Nyderlandų vyriausybė, siekdama pagerinti sąlygas šeimoms, auginančioms vaikus, ir sumažinti vaiko auginimo kaštus, tobulina tris pagrindines priemonių rūšis: motinystės ir tėvystės atostogas, vaikų priežiūros paslaugas ir darbo laiko derinimą. Nyderlandų pinigine parama šeimoms siekiama ne vien tik sumažinti vaiko auginimo kaštus, bet ir padengti dalį vaiko priežiūros paslaugų. Taip pat pinigine parama yra universalu ir teikiama visoms šeimoms, auginančioms vaikus.

Aktyviomis šeimos politikos priemonėmis galima laikyti paslaugas, skirtas šeimoms palaikyti. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas sudaro sąlygas ir skatina kurti palankią šeimai aplinką. Darbo kodeksas siekia, kad šeimos nariai galėtų praleisti daugiau laiko kartu, lengviau derintų šeimos ir darbo įsipareigojimus. Tačiau kitos šeimos politikos priemonės, skatinančios šeimyninius ir darbo įsipareigojimus, Lietuvoje sunkiau pritaikomos ir realizuojamos. Darbas ne visą darbo dieną Lietuvoje yra retai paplitęs dėl ekonominės šeimų padėties, o darbdaviai nepalankiai žiūri į darbą namuose.

Vaikų priežiūros paslaugų infrastruktūra yra ribota visais lygmenimis. Darželių ir darželių-lopšelių paslaugos yra dažnai neprieinamos dėl vietos stokos, paslaugų kokybė dažnai netenkina jaunesnių vaikų poreikių. Ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius Lietuvoje yra ribotas. Mokyklinio amžiaus vaikų popamokinė veikla nėra suderinta ir dažnai vaikai paliekami vieni arba tarpai tarp užsiėmimų yra ilgi. Darželiai ir darželiai-lopšeliai nėra arti tėvų darbo vietų. Vaikų dienos centrų teikiamos paslaugos yra orientuotos į rizikos šeimas, taigi vaikai iš šeimų, kurios

nepriklauso rizikai, negali pretenduoti į šias paslaugas. Išimtį gali padaryti nevyriausybinės organizacijos, kurios teikia vaikų dienos centro paslaugas. Nyderlandų šeimų ir paslaugų sistema skiriasi visais lygmenimis.

Nyderlandų visuomenėje daug dėmesio skiriama darbui su šeimomis, ypač akcentuojant prevencinę veiklą. Daugiausia dėmesio skiriama aktyvioms šeimoms politikos priemonėms, kurios sujungia visus lygmenis: nuo įstatymų kūrimo iki jo įgyvendinimo. Wall ir kiti [27, p. 56] pastebi, jog vaikų priežiūros paslaugos paveikia šeimoms politiką ir lyčių lygybės principo įgyvendinimą. Visoje Europoje didėjant moterų užimtumui reikia daugiau dėmesio vaikų priežiūros paslaugų koordinavimui. Vliegenthart ir Adelmund [26, p. 33–35] pažymi, kad Nyderlanduose yra skirtingų paramos programų šeimoms. Tačiau jos visos turi kelis pagrindinius bruožus: pagalba namuose arba pagalba organizacijoje. Paslaugos orientuotos dviem kryptimis:

- šeima patiria krizinę situaciją arba
- organizuojamos tėvystės įgūdžių grupės.

Kai kuriais atvejais paslaugos teikiamos sujungus abi sritis. Paslaugas šeimoms gali teikti darbuotojai iš vaikų priežiūros centrų, ikimokyklinių organizacijų, šeimoms centrų, vaikų žaidimo kambarių ir kitų institucijų [26].

Šeimoms politikos priemonių ir jų prieinamumo vertinimas

Siekiant ištirti šeimoms politikos priemonių kūrimo procesą bei prieinamumo visapusiškumą Lietuvoje ir Nyderlanduose buvo atliktas kokybinis tyrimas, taikant pusiau struktūruotus interviu su skirtingomis tikslinėmis grupėmis:

- 1) ekspertais, dalyvaujančiais šeimoms politikos formavimo procese;
- 2) specialistais, teikiančiais paramą šeimoms;
- 3) vidutines pajamas gaunančiomis šeimomis.

Pusiau struktūruoto interviu klausimų gairėse pateiktos šios temos: šeimoms politikos priemonės ir jų finansavimo būdai; šeimoms politikos priemonių prieinamumas; tarpinstitucinis bendradarbiavimas šeimoms politikos srityje; šeimoms politikos tobulinimo galimybės.

Tyrimo dalyvavo iš viso 22 informantai: 2 ekspertai iš Lietuvos, 3 ekspertai iš Nyderlandų; 6 specialistai, dirbantys savivaldybei pavaldžiose institucijose arba nevyriausybiname sektoriuje, Lietuvoje ir 5 specialistai Nyderlanduose; 3 šeimos, gaunančios vidutines pajamas Lietuvoje ir 2 šeimos Nyderlanduose. Tyrimas buvo atliekamas 2013 m. spalio–gruodžio mėn. Spalio, lapkričio mėnesiais atliktas tyrimas Lietuvoje. Lapkričio mėnesį organizuojami susitikimai su respondentais Nyderlanduose. Gruodžio mėnesį atliktas tyrimas Nyderlanduose. Tekste pateikiant autentiškus pasisakymus, Lietuvos informantai žymimi LT, Nyderlandų – NL. Autentiškų pasisakymų kalba netaisyta.

Analizuojant tyrimo rezultatus pirmiausia būtina pažymėti, jog šeimoms politikos priemonės plačiaja prasme yra finansinė parama ir paslaugos. Finansinės paramos tikslas yra išlaikyti tinkamą pragyvenimo lygį, nepatirti atskirties ir skurdo. Interviu

metu Lietuvoje išaiškėjo, kad šeimos politikos priemonės suvokiamos kaip finansinė parama šeimoms, kurių finansinė situacija sudėtinga, taip pat materialinė parama, labdara daiktais ir paslaugos šeimoms, kurios atitinka nustatytus kriterijus. Nyderlanduose šeimos politikos priemonės įvardijamos kaip diferencijuotos paslaugos, kurias gali gauti šeima įvairiose gyvenimo situacijose. Materialinė parama Nyderlanduose suvokiama kaip šeimų teisė ir nevertinama kaip šeimos politikos priemonė.

Šeimos gali gauti paslaugas ir finansinę paramą, jei atitinka įstatymuose ar vidiniuose nuostatuose nustatytus kriterijus. Pagrindinis kriterijus paramai gauti Lietuvoje yra mažos šeimos pajamos. Mažos šeimos pajamos sąlygoja socialinę atskirtį, psichologines, socialines problemas ir įvairių priklausomybių susidarymą. Tačiau šiuo atveju nekalbame apie palaikomasias paslaugas šeimoms. Nyderlanduose pagrindinis kriterijus paslaugoms ir palaikymui gauti yra išreikštas šeimos noras, pasikreipimas. Šeima gali gauti paslaugas įvairiose situacijose.

Nacionaliniame susitarime dėl palankios šeimai aplinkos kūrimo akcentuojama universali pagalba šeimoms, palaikymas, sąlygų sudarymas derinti šeimos ir darbo įsipareigojimus, paslaugų infrastruktūros plėtra, šeimos instituto stiprinimas ir prevencinių paslaugų plėtra [15]. Nyderlanduose paslaugos yra orientuotos į šeimos poreikių tenkinimą bei vaiko ir šeimos saugumo užtikrinimą.

Lietuvos Respublikos Socialinių paslaugų įstatyme teigiama, jog socialinių paslaugų paskirtis ir tikslas yra padėti šeimai ar asmeniui, susidūrus su tam tikra rizika, atstatyti ar sustiprinti gebėjimus, kuriuos prarado tam, kad galėtų likti pilnaverčiu visuomenės nariu. Remiantis šiuo įstatymu, galima teigti, jog gali būti teikiamos palaikomosios³¹ ir universalios socialinės paslaugos.

Tyrimas parodė, kad Lietuvoje socialinės paslaugos yra orientuotos į rizikos šeimas. Vidutinės pajamas gaunančios šeimos Lietuvoje negali gauti palaikomųjų paslaugų. Iškilus problemoms už paslaugas turi susimokėti, o to neišgali dėl ekonominių priežasčių. Verta pažymėti, jog šeimos politikos priemonės strategijų lygmeniu yra skirtos visoms šeimoms palaikyti, tačiau priemonės įgyvendinamos ir pagalba skiriama tik kriterijus atitinkančioms šeimoms, o tai dažniausiai yra socialinės rizikos šeimos. „<...> *Jeigu šeima, kuri realiai negeria, rūpinasi savo vaikais, ji neturi kur jų palikti. Niekur, nes vaikų dienos centrai skirti tik socialinės rizikos šeimoms, o daugiau viskas*“ (Specialistė 1, LT).

Specialistų, ekspertų ir šeimų interviu metu gauti duomenys rodo, kad šeimoms Lietuvoje, gaunančioms vidutinės pajamas, paslaugos yra neprieinamos. Paslaugų neprieinamumą sąlygoja aukšta kaina ir kriterinis paslaugų teikimo principas. Nyderlanduose paslaugų sistema išplėtotą per ilgą laiką, specialistai skiria kelias kryptis: palaikomosios paslaugos šeimoms, kurios kreipiasi dėl įvairiausių problemų, ir paslaugos, skirtos šeimoms, kurios susiduria su sudėtingesnėmis, kompleksiškomis

³¹ Šiame straipsnyje palaikomosios paslaugos naudojamos kaip prevencinių paslaugų sinonimas. Tyrime vartojamas „palaikomųjų paslaugų“ terminas siekiant išvengti neigiamo nusistatymo. Prevencijos sąvoka suponuoja mintį, jog egzistuoja nepageidautinas, nepriimtinas elgesys, veiksmas.

problemomis. Pagrindinis kriterijus gaunant paslaugas yra išreikštas šeimos noras ir kreipimasis konsultacijai. „Nyderlanduose buvom pripratę, kad kiekvienai problemai yra institucija. Gali paprašyti pagalbos ir tau bus padėta“ (Specialistė 4, NL).

Verta pažymėti, jog paslaugų prieinamumui turi įtakos ne vien fizinė aplinka bei pasiūla, bet ir paslaugos kaina. Vengrienė [25] pažymi, jog paslaugų prieinamumui turi įtakos darbuotojų komunikacijos gebėjimai, fizinės aplinkos sukūrimas organizacijoje bei organizacijos pasiekiamumas, kurioje teikiamos paslaugos.

Remiantis tyrimo rezultatais, galima išskirti kelis aiškius paslaugų teikimo principų Lietuvoje ir Nyderlanduose skirtumus. Nyderlandų sistemoje paslaugos šeimoms yra mokamos, mokesčio dydis priklauso nuo to, kiek valandų ir kokiomis paslaugomis šeima naudojosi, taip pat nuo ekonominės šeimos padėties. Vienintelės paslaugos yra nemokamos multiprobleminėms šeimoms, kai socialinis darbuotojas ateina į namus ir teikia pagalbą, paslaugas. Lietuvoje šeimoms, gaunančioms vidutines pajamas, visos paslaugos yra mokamos arba paslaugas galima gauti išimtiniais atvejais nevyriausybiniuose organizacijos.

Socialinės rizikos šeimos dažnai nevertina gaunamų paslaugų ar nenori jos gauti, materialinę paramą pasiima, nors tuo metu jos ir nereikia. Šią tendenciją patvirtina Putinaitės [20, p. 160–181] mintis, kad posovietiniams piliečiams sudėtinga atskirti savo individualius poreikius nuo visuomenės poreikių (kas „mano“, o kas „visų“). Tai vienas iš aspektų, kuris pažymi rizikos šeimų žemesnį pilietiškumo, bendruomeniškumo jausmą. Tačiau tokios šeimos itin gerai išmano savo teises, kurias apibrėžia įstatymai ir nustato teikimą kategoriniu, kriteriniu principu. Lietuvoje specialistai taip pat pažymi, jog ilgalaikė socialinė pinigine parama šeimų neskatina keisti gyvenimo būdo, aktyviai ieškoti darbo.

Nyderlanduose sistema yra sukurta tolygiai, visos šeimos gali gauti paslaugas, neatsižvelgiant į jų finansinę padėtį. Nyderlanduose dauguma paslaugų yra mokamos, atsižvelgiant į jų šeimos biudžetą, paslaugų intensyvumą ir laikotarpį. Multiprobleminės šeimos Nyderlanduose gauna nemokamas socialinio darbuotojo paslaugas, tačiau už vaikų ugdymą ir vaikų priežiūrą po pamokų privalo susimokėti. Šeimos turi galimybę pačios pasirinkti paslaugų teikėjus ir vietą. Šie aspektai sąlygoja, kad paslaugos naudojamos tikslingai, vertinamos geriau ir šeimos jaučiasi oriai, nes pačios gali apsispręsti.

Taip pat labai svarbu atkreipti dėmesį į vyraujančių paslaugų pobūdį ir tipą Lietuvoje ir Nyderlanduose. Vliegenthart ir Adelmund [26, p. 84] pažymi, jog yra skirtumai tarp savanoriškos pagalbos prašymo ir priverstinių paslaugų šeimoms. Savanoriška pagalba pasižymi tuo, jog vaikai ar tėvai ieško pagalbos, kreipiasi su aktualiais jiems klausimais ir aktyviai dalyvauja pagalbos procese [26]. Priverstinės pagalbos atveju šeima negali pasirinkti, ar ji nori paslaugų ar ne. Šios paslaugos teikiamos siekiant įgyvendinti vaiko teises augti savo biologinėje šeimoje. Šeimos negali nepriimti tokių paslaugų teikimo. Lietuvoje dažniausiai teikiamos priverstinės paslaugos, tuo tarpu Nyderlanduose labiau vyrauja savanoriškos paslaugos, tačiau yra atvejų, kai teikiamos ir priverstinės paslaugos. „Nes tie kriterijai, <...>jie užduoda šioji tokį neigiamą ženklą tai šeimai ir uždeda tam tikrą stigmą, vat kad jau tu gavai laišką, kuriame parašyta: „Kad jūs esate įtraukti ir privalote gauti paslaugas“

(*Ekspertė 2, LT*). Palyginus Lietuvos ir Nyderlandų atvejus, savanoriškos paslaugos teikiamos platesniu mastu Nyderlanduose nei Lietuvoje.

Darbuotojas, teikiantis paslaugas šeimoms Lietuvoje, atsiranda itin sudėtingoje situacijoje ir patiria įtampas šiose srityse: noro padėti šeimai, santykiyje su kolegomis ir vadovu bei visuomenėje nusistovėjusiu požiūriu. "*Aš kaip darbuotoja galiu padėti, kaip ir noriu padėti, bet jeigu sužinotų mano valdžia man būtų nelabai gerai*" (*Specialistė 1, LT*). Lietuvoje socialiniai darbuotojai susiduria su dilema, ar padėti šeimai, kuri nėra rizikoje ir sukelti sau nesaugumo jausmą, galimus konfliktus su vadovu bei kolegomis, ar atlikti darbą tik pagal raidę. Olandijoje neišsiskyrė socialinio darbuotojo padėties specifiškumas, kadangi paslaugos teikiamos vadovaujantis universalumo ir savanoriškumo principais.

Kita svarbi šeimos politikos stiprinimo priemonė yra *tarpinstitucinis bendradarbiavimas*. Jo svarba yra itin jautri dirbant su šeimomis, nes dalis paslaugų skirta ir teikiama šeimoms namuose. Weezel ir kt. [28, p. 97] pastebi, kad geri darbo rezultatai su šeimomis priklauso nuo tarpinstitucinio bendradarbiavimo ir ypač nuo bendradarbiavimo tarp Socialinių paslaugų skyriaus socialinių darbuotojų ir Vaiko teisių apsaugos skyriaus specialistų [28]. Lietuvoje šeima, turinti trumpalaikių problemų, gauna itin mažai palaikomųjų paslaugų. Kai šeima įrašoma į socialinės rizikos šeimų sąrašą, jai pradedamos teikti paslaugos iš kelių skirtingų institucijų ar skyrių: Socialinės paramos skyrius, socialiniai darbuotojai iš socialinių paslaugų skyriaus, specialistai iš Vaiko teisių apsaugos skyriaus ir darbuotojai iš nevyriausybinių organizacijų. Kiekviena organizacija turi savo darbo metodus, kultūrą, viziją ir požiūrį. Visi šie veiksniai daro įtaką šeimoms, kurios gauna priverstines paslaugas. Taip pat dažnai kyla įtampa ir konfliktų tarp skirtingų organizacijų, kurių tikslas yra vienas ir tas pats – padėti šeimai susidoroti su iškilusiomis problemomis. „<...> *Ant popieriaus viskas vyksta gražiai*“ (*NVO atstovas, LT*); „*Toks jaučiamas kaip ir susiskaidymas. Tai vat, kaip čia einam į tuos susitikimus <...>, tai yra toks pyktis iš nevyriausybinių organizacijų į mūsų pusę, „kad jūs čia aprūpinti, o mes vat nieko čia neturim*“ (*Savivaldybės atstovas 3, LT*).

Tyrimo duomenys patvirtino Antanavičiūtės [2] atlikto tyrimo duomenis, kad Lietuvoje trūksta tarpinstitucinio savivaldybių ir nevyriausybinių organizacijų bendradarbiavimo [2]. Galima išskirti kelias sudėtingo tarpinstitucinio bendradarbiavimo priežastis Lietuvoje: finansai, konkurencingi santykiai, bendravimo ir bendradarbiavimo patirties stoka. Nyderlanduose tarpinstitucinis bendradarbiavimas vyksta kitokia kryptimi. Tarp savivaldybės ir nevyriausybinių organizacijų santykiai nėra konkurenciniai dėl finansavimo būdo. Nyderlandai yra daugiausia decentralizuota šalis ir savivaldybės turi užtikrinti šeimų gerovę savo regione, sekti paslaugų intensyvumą, kokybę ir poreikį. Organizacijos finansuojamos iš savivaldybės subsidijomis, o projektinė veikla skirta ne pagrindinėms, bet papildomoms veikloms. Apibendrinti dokumentų analizės ir tyrimo rezultatai pagal įvairius požymius pateikiami 1 lentelėje lyginant Lietuvos ir Nyderlandų šeimos politikos principus ir priemones.

1 lentelė. Šeimos politikos principų ir priemonių palyginimas Lietuvoje ir Nyderlanduose

Požymis	Lietuva	Nyderlandai
<i>Šeimos koncepcija</i>	Tradicinė šeimos samprata	Moderni šeimos samprata
<i>Šeimos politikos priemonių kūrimas</i>	Fragmentiškas, neturintis vienos aiškios krypties	Kryptingas, tęstinis
<i>Šeimos politikos priemonių teikimo principas</i>	Kategorinis principas	Universalumo principas
<i>Šeimos politikos formavimo strategija</i>	„iš viršaus į apačią“	„iš apačios į viršų“
<i>Institucijos atsakingos už šeimos politikos formavimą</i>	Vienos atskiros institucijos nėra	Jaunimo ir šeimų reikalų ministerija
<i>Institucijos atsakingos už šeimos politikos priemonių įgyvendinimą</i>	Savivaldybės, joms pavaldžios institucijos ir nevyriausybinės organizacijos	Nevyriausybines organizacijos ir privatusis sektorius
<i>Tarpinstitucinis bendradarbiavimas</i>	Tarpinstitucinio bendradarbiavimo užuomazgos. Vyrauja konkurencingi, formalūs santykiai	Glaudus ir ilgaites tradicijas turintis bendradarbiavimas
<i>Šeimos politikos orientavimas</i>	Priemonės prieinamos rizikos šeimoms	Priemonės orientuotos į visas šeimas
<i>Šeimos politikos priemonių paskirtis</i>	Darbas su pasekmėmis	Dėmesys palaikomosioms paslaugoms
<i>Šeimos ir darbo įsipareigojimų derinimas</i>	Priemonės mažai paplitusios	Efektyviai naudojamoms
<i>Vaikų priežiūros paslaugų infrastruktūra</i>	Trūksta vaikų priežiūros paslaugų ikimokyklinio amžiaus vaikams ir priežiūros paslaugų po pamokų	Infrastruktūra išplėtotą gerai
<i>Paslaugų orientacija</i>	Priverstinės socialinės rizikos šeimoms	Paslaugos savanoriškos

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis dokumentų analize ir kokybinio tyrimo duomenų analize.

Pokyčių krypčių identifikavimas

Visų tyrime dalyvavusių tikslinių grupių interviu rezultatai pateikiami 2 lentelėje, kurioje matoma, kaip ekspertai, specialistai ir šeimos Lietuvoje ir Nyderlanduose vertino konkrečius šeimos politikos objektus. Remiantis tyrimo rezultatais galima pateikti kai kurias rekomendacijas, kaip tobulinti šeimos politiką ir jos priemones Lietuvoje. Kaip matome iš lentelėje pateiktų rezultatų, Lietuvoje tiek ekspertai, tiek šeimos pažymėjo, kad paslaugos nėra prieinamos visoms šeimoms, o tik rizikos šeimoms. Tai pat šeimoms Lietuvoje nėra sudaryta galimybė pačioms kreiptis pagalbos į organizacijas. Todėl reikėtų iš naujo ištyrinėti šeimos politikos finansavimo ir teikimo principus. Vaikų priežiūros paslaugų kaina turėtų būti adekvati Lietuvos šeimų finansinei padėčiai, o paslaugų mokesčio dydis turėtų priklausyti nuo gautų paslaugų kiekio. Reikia didinti socialinių paslaugų prieinamumą dirbančioms šeimoms, šeimoms, gaunančioms vidutines pajamas, ir plėsti paslaugų spektrą mažesniuose miestuose ir kaimiškose vietovėse.

Tai pat tyrimo rezultatai rodo, kad Lietuvos ir Nyderlandų ekspertų ir specialistų nuomonės išsiskyrė vertinant tarpinstitucinį bendradarbiavimą, kuris Lietuvoje yra problemiškas, o Nyderlanduose kokybiškas ir ilgalaikis. Todėl socialinės apsaugos ir darbo ministerija turėtų padėti sukurti bendradarbiavimo santykius tarp savivaldybių ir nevyriausybinių organizacijų ir didinti galimybes teikti universalias, palaikomąsias paslaugas visoms šeimoms. Savivaldybių lygmeniu reikia ieškoti galimybių pradėti tarpinstitucinio bendradarbiavimo tradiciją – organizuoti specialistų, dirbančių su tomis pačiomis šeimomis, tikslinius ir pastovius susitikimus.

Kita svarbi pokyčių kryptis turėtų būti orientuota į palaikomųjų paslaugų sistemos plėtrą Lietuvoje, nes palaikomųjų paslaugų situaciją neigiamai vertina visos tyrime dalyvavusios tikslinės grupės. Turėtų būti didinamas finansavimas vaikų priežiūros paslaugų plėtrai, tėvystės įgūdžių grupių veikloms. Švietimo ministerija turėtų glaudinti bendradarbiavimą su Socialinės paslaugos ir darbo ministerija tikslingai kurdamą jungtines paslaugas, kad šeimos turėtų galimybę pasinaudoti vaikų priežiūros paslaugomis, esančiomis regionuose; sudaryti sąlygas kurti vaikų priežiūros paslaugas ugdymo įstaigose. Tai pat turėtų būti sukurta lankstesnė sistema, kuri suteiktų galimybes pasirinkti ikimokyklinio amžiaus vaikų priežiūros ir ugdymo įstaigas.

Vaikų priežiūros paslaugų ir tėvystės įgūdžių grupių prieinumas ir paslaugų infrastruktūra sąlygoja, jog šeimos nepatiria didesnės atskirties, susidoroja su iškilusiais sunkumais pradinėje stadijoje. Lietuvoje šios dvi paslaugų kryptys nėra išplėtos, neorganizuojamas pastovus, tęstinis darbas su šeima, kol ji nėra įrašyta į rizikos sąrašus. Nyderlanduose šios dvi paslaugų sferos išplėtos ir įgyvendinamos visuose lygmenyse. Daug dėmesio ir darbo skiriama šeimai, kol paslaugos tampa priverstinėmis. Savivaldybės Lietuvoje turėtų labiau orientuotis į paslaugų kokybės priežiūrą bei monitoringą, daugiau resursų skirti darbui su šeimomis iki krizinių situacijų. Nevyriausybiniams organizacijoms turėtų būti sudarytos sąlygos plėsti universalias paslaugas šeimoms.

2 lentelė. Šeimos politikos ir priemonių prieinamumo vertinimai: ekspertų ir šeimų nuomonės Lietuvoje ir Nyderlanduose

Vertinimo objektai	Specialistai		Nyderlanduose	Ekspertai		Šeimos	
	Lietuvoje			Lietuvoje	Nyderlanduose	Lietuvoje	Nyderlanduose
	Nevyriausybiniame sektoriuje	Savivaldybė					
Šeimos politikos svarba				+	+		
Paslaugos prieinamos visoms šeimoms	-	-	+	+	+	+	+
Paslaugos prieinamos rizikos šeimoms	+	+	+	+	+	+	
Nemokamos paslaugos šeimoms	+	+	+	+	+		
Paslaugos teikiamos kategoriniu principu	+	+	-	+	-	+	-
Šeimos pačios kreipiasi pagalbos į organizacijas išskilus sunkumams	+	-	+	-	+	-	+
Palaikomųjų paslaugų sistemos egzistavimas	-	-	+	+	+	-	+
Darbas su multiprobleminėmis šeimomis	+	+	+	+	+	+	
Bendruomenės, kaimynystės palaikymas	-	-	+	-	+		+
Paslaugos fragmentiškos, netęstinės	+	+	-	+	-		
Palaikomosios paslaugos reikšmingos	+	+	+	+	+		
Paslaugos šeimoms yra savanoriškos	+	+	+	-	+		
Ilgas darbas su šeima, kol pradėdamos teikti priverstinės paslaugos	-	-	+	-	+		+
Efektyvus, stiprus tarpinstitucinis bendradarbiavimas	-	-	+	-	+		
Specialisto, teikiančio paslaugas, situacijos kompleksiškas	+	+	0	+	0		
Vaikų priežiūros paslaugų, dienos centrų plėtra	+	+	+	+	+	+	+
Vaikų dienos centro veikla atlieka didelę prevenciją	+	+	+	+	+		
Palaikomųjų paslaugų plėtra nevyriausybiniam sektoriuje	+	+		+			
Vaikų priežiūros paslaugų kaina adekvati šeimų finansinėms galimybėms	+					+	+

☐ – teigiamas objekto vertinimas; ☐ – neigiamas objekto vertinimas; ☐/+/- vertintojų grupėje – vertinimas išsiskyrė; „0“ rodo neutralią poziciją. Tuščias langelis rodo, jog tam tikru objektu / klausimu vertintojų grupė interviu metu nuomonių nepateikė.

Šaltinis: sudaryta remiantis tyrimo rezultatais.

Specialistai, ekspertai ir šeimos turi viziją, kokių paslaugų reikėtų, kad būtų pagerinta šeimų situacija, palengvintas šeimos ir darbo įsipareigojimų derinimas ir pagalba šeimoms būtų suteikta anksti, tik atsiradus probleminėms situacijoms. Lietuvoje šeimos labiau orientuojasi į organizacinius išteklius, priemones, kurių jiems trūksta auginant vaikus. Nyderlanduose šeimos labiau orientuojasi į moralinius klausimus, kaip teisingai išugdyti vaikus, kaip suteikti visas sąlygas vaikams tobulėti. Galima daryti prielaidą, jog Lietuvos šeimos jaučiasi nesaugiai, neturi prieinamumo prie bazinių paslaugų, tenkinančių šeimos poreikius, todėl labiau vyrauja organizaciniai klausimai.

Išvados

1. Lietuvoje šeimos politikos priemonės remiasi kategoriniu principu, kuris sąlygoja paslaugų prieinamumą itin sudėtingose situacijoje. Nyderlanduose į šeimos politikos priemones žvelgiama taikant socialdemokratinio valstybės gerovės modelio aspektą, taikomas universalumo principas. Lietuvoje šeimos politikos priemonės formaliose struktūrose prieinamos tik atitikus reikalavimus ir tam tikrus kriterijus. Nevyriausybines organizacijas žvelgia lanksčiau ir dažniau suteikia paslaugas šeimoms, kurios nėra įrašytos į rizikos sąrašus. Nyderlanduose paslaugos teikiamos šeimai, kuri kreipiasi pagalbos, nereikia atitikti jokių specifinių kriterijų. Lietuvoje šeimoms, gaunančios vidutines pajamas, galimybės gauti paslaugas yra itin mažos dėl teikimo principų.

2. Lietuvoje oficialios socialinės paslaugos šeimoms dažniausiai teikiamos priverstinai. Nyderlanduose vyrauja savanoriškos paslaugos. Palaikomųjų paslaugų gausa, darbas bendruomenėje, paslaugų teikimo pobūdis sąlygoja mažą vaikų, augančių vaikų globos namuose, skaičių. Nyderlanduose skiriama labai daug dėmesio ir lėšų palaikomųjų paslaugų kūrimui ir plėtrai. Lietuvoje šia tema pradėta diskutuoti tik pastaraisiais metais. Nėra sukurta aiški paramos sistema nei rizikos šeimoms, nei apskritai šeimoms.

3. Lietuvoje tarpinstitucinis bendradarbiavimas vyksta labai formaliai ir fragmentiškai. Tikrojo institucijų, ypač nevyriausybinių organizacijų ir savivaldybės, bendravimo ir bendradarbiavimo nėra. Įtemptus, konkurencingus santykius tarp savivaldybių ir nevyriausybinių organizacijų sąlygoja bendravimo, bendradarbiavimo tradicijų ir praktikos nebuvimas. Nyderlanduose vyrauja ypatinga situacija, nes visos organizacijos, teikiančios paslaugas, yra nevyriausybines. Savivaldybės funkcija – vykdyti stebėseną, užtikrinti paslaugų kokybę ir prieinamumą rajonuose, o finansavimą teikti subsidijomis.

Literatūra

1. Aidukaitė J., Bogdanova N., Guogis A. *Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė?* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2012.
2. Antanavičiūtė, R. *Šeimos politikos įgyvendinimas Lietuvoje: Kauno miesto atvejis.* Magistro baigiamasis darbas. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2013.

3. Bitinas A., Guogis A., Migun L., Važgytė G. Socialinių paslaugų administravimo tobulinimas Lietuvos savivaldybėse: Vilniaus ir Varėnos rajonų atvejų tyrimai. *Socialinis darbas*, 2010, Nr. 9 (1), p. 18–26.
4. Bitinas A. *Socialinė apsauga Europos sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius: MES, 2011.
5. Clercq, T. B.-l. *The Dutch family in international perspective* <http://www.youthpolicy.nl/yp/downloadsyp/Publications-the-Dutch-family-in-international-perspective.pdf> [2013 09 29].
6. Dolan, P. (2012). *Early intervention and prevention in family and parenting support Compendium of inspiring practices*, Euro Child, 2012. <http://www.eurochild.org> [2013 11 07].
7. Esping-Andersen, G., Gallie, D., Hemerijck, A., Myles, J. *Why we need a new welfare state*. New York: Oxford University Press, 2002. *Youth policy in Netherlands. An overview of policies, structures and provision concerning children and young people living in Netherlands*. Netherlands Youth Institute, 2007, p. 1–36.
8. Gauthier, A. *The State and the Family. A Comparative Analysis of Family Policies in Industrialized Countries*. Oxford: Calderon Press, 1996.
9. Guogis A. Dėl Lietuvos socialinės apsaugos sampratos. *Socialinis darbas*, 2008, Nr. 7 (2), p. 26–34l
10. Jančaitė, R. *Daktaro disertacija „Šeimos politikos formavimas Lietuvoje“*. Vilnius: Mykolo Riomerio Universitetas, 2011.
11. Knijn, T., Saraceno, Ch. Family law and family policy reforms in Italy and the Netherlands: different timings, increasingly different focuses. *7th ESPAnet conference 2009 „The future of the welfare state: paths of social policy innovation between constraints and opportunities“*, 2009, p. 1–21.
12. Lietuvos statistikos departamentas. www.stat.gov.lt [2012 11 07].
13. McDonald, P. *Sustaining fertility through public policy: the range of options*. Population (English Edition), 2002, p. 417–446.
14. Nacionalinis susitarimas dėl šeimai palankios aplinkos kūrimo. Lietuvos Respublikos seimas, 2010 06 21. <http://www3.lrs.lt>. [2013 10 28].
15. Neyer, G. „*Family Policies and Low Fertility in Western Europe*“ *MPIDR Working paper WP 2003 -021*. <http://www.demogr.mpg.de/> [2013 10 03].
16. Navaitis G. Požiūris į valstybės paramos šeimai veiksmingumą. *Socialinis darbas*, 2007, Nr. 6 (1), p. 44–48.
17. *Netherlands Demographics Profile 2013*. <http://www.indexmundi.com> [2013 12 22].
18. Oorschot, W. The Dutch welfare state: recent trends and challenges in historical perspective. *European Journal of Social Security*, 2006, Volume 8, No 1, p. 57–76
19. Putinaitė, N. *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007.
20. Reingardė J., Kudinavičiūtė-Michailovienė I., Tamutienė I., Jančaitė R., Ališauskienė M. *Šeimos instituto stiprinimas: poreikiai ir galimybės*. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Vilnius, 2008.
21. Richardson, G. L. *Project Management Theory and Practice*. Boca Raton: Auerbach Publications, 2010.

22. Rijksoverheid. *Fifth World Congress of Families*. <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-enpublicaties/toespraken/2009/08/11/fifth-world-congress-of-families.html> [2013 10 30].
23. Stankūnienė V., Eidukienė V., Gruževskis B., Jančaitytė R., Mikalauskaitė A., Paluckienė J. *Paramos šeimai politika: samprata ir patyrimas. Kolektyvinė monografija*. Lietuvos Filosofijos ir sociologijos institutas, 2001.
24. Vengrienė, B. *Paslaugų vadyba*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006.
25. Vliegthart, M., Adelmund, K. *Early Childhood Education and Care Policy in Netherlands*. <http://www.oecd.org/education/school/2476092.pdf> [2013 10 31].
26. Wall, K., Pappamikaail, L., Leitao, M., Marinho, S., Deven, F. *Family policy in Council of Europe member states*. http://www.coe.int/t/dg3/familypolicy/Source/Family_Policy_in_Council_of_Europe_member_states_en.pdf [2013 11 17].
27. Weezel L. G. ir kt. *Socialinis darbas su socialinės rizikos šeimomis. Metodinė medžiaga socialiniams darbuotojams*. Kaunas: Spaudos praktika, 2012.

Gintarė Marcinkevičiūtė, Aistė Balžekienė

Family Policy and its' Accessibility: Comparative Analysis of Lithuania and the Netherlands

Abstract

This article aims at comparing family policy in Lithuania and the Netherlands and to research its accessibility. Article presents research results of interviews with experts, participating in family policy formation; specialists who provide services for families; and families themselves. Authors provide recommendations for family policy and its accessibility improvement in Lithuania based on the long-term experience in the Netherlands. Research results revealed that family policy in Lithuania is mainly oriented towards social risk families, the development of family policy is fragmented, policy tools are provided based on categorical principle and inter-institutional cooperation is underdeveloped. In the Netherlands the means of family policy are oriented towards all families, inter-institutional cooperation in the sphere of family policy is close and long-term and services are usually provided on voluntary basis. The main focus in family policy development should be oriented towards the creation and implementation of maintenance tools.

Gintarė Marcinkevičiūtė – Kauno technologijos universiteto, Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakulteto, Socialinės politikos magistrė.

E. paštas: marcinkeviciute.gin@gmail.com

Gintarė Marcinkevičiūtė, Master of Social Policy at the Faculty of Social Sciences, Arts and Humanities, Kaunas University of Technology.

E-mail: marcinkeviciute.gin@gmail.com

Aistė Balžekienė – socialinių mokslų daktarė, Kauno technologijos universiteto, Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakulteto Viešosios politikos ir administravimo instituto docentė.

E. paštas: aiste.balzekiene@ktu.lt

Aistė Balžekienė, PhD in Social Sciences, Associated Professor at the Public Policy and Administration Institute, Faculty of Social Sciences, Arts and Humanities, Kaunas University of Technology.

E-mail: aiste.balzekiene@ktu.lt

Straipsnis įteiktas redakcijai 2014 m. vasario mėn.; recenzuotas; parengtas spaudai 2014 m. kovo mėn.